

***Eguntsentiaren esku izoztuak* eta Xabier Leteren poetika. Zenbait iruzkin**

Joxe Angel IRIGARAI

Eguntsentiaren esku izoztuak liburuaren irakurketak eraginikako iruzkin eta gogoetak direla-eta, liburuaren edizioan eta ondoko errezi-taldietan ibili eta gero ondutakoak, berezkoa izan da lana Xabier Leteren ibilbide poetikoan testuinguratzen saiatzea. Hori da artikulu honen abiapuntu eta helburua. Baina ahaleginari lotu aitzin, gaingiroki bada ere, ez daude soberan egilearen literatur ibilbideari eta lanaren plazaratzeari datxekien zenbait xehetasun.

Xabier Leteren literatur ibilbidearen hastapenean poesia dago. Joan den mendeko 60ko hamarkadan hasi zen, gisa jarraikiagoan, agian, 1964. urte aldera. Bi urte geroago, baina, *Ez dok Amairu* taldeko partaide gisa jendaurrean kantatzeari ekin zion, ia ustekabean..., baina ezinago eraginkor gisan. Segidan nabarmendu baitzen kantatzeko era indartsu eta sinesgarriarengatik –ahotsa lakar, ahoskatze zehatz eta garbia–, kantu-testuen mailarengatik, herri tradizioan txertatuak bezainbat goi mailako poetikan... Haietarik asko, gogoan-garriak, mugarri dira; baitezpadako erreferente bilakatuz, taigabe elikatzen dute subkontziente kolektiboa. Halakoezin bost disko osatu ditu. Lurdes Iriondorekin batera beste bi, sormenezkoak eta herrikoiak. Horiez gain, *Bertsu eta koplak zaharrak* disko bikoitza, Antton Valverde eta Julen Lekuonarekin, *Txirritaren bertsoak* disko bikoitza Antton Valverderekin, eta, azkenik, *Berrehun urtez bertsoan*, zazpi disko bertsolaritzaren antologia gisa.

Letretan, bestalde, hainbat hitzaurre, artikulu eta kolaborazioz gain, poesia da hastetik, eta beti, garatu duen literatur generoa. Alor horretan, hizpide dugun liburua plazaratu arte bost zituen argitaraturik: *Egunetik egunera orduen gurrpilean* (Cinsa, 1968), idatzitako lehen poemak, gehienak aurreko bi urteetan Gipuzkoako Agora Saria birritan irabazitakoetarik; *Bigarren poema liburua* (Gero, 1974), *Urrats desbideratuak* (Gipuzkoa Kutxa Argitalpenak, 1981) Irun Hiria sariaren irabazle 1980an, *Zentzu antzaldatuaren poemategia* (Euskaltzaindia-BBK, 1992), erakunde horiek antolaturiko Arrese-Beitia lehiaketa irabazirik, eta *Biziaren ikurrak* (Erein, 1993), non aurreko liburuko poemategiaren atal oso bat erantsi baitzuen. Horiez gain, *Rilke, Orduen Liburua* disko-liburua (Pamiela, 2004), txekiarraren hogeitamar poema Karlos Gimenezek pianoz lagundurik, eta, azkenik, *Abestitzak eta poema kantatuak* (Elkar, 2006), kantu bilakaturiko bere poemak bilduma.

Egungentziaren esku izoztuak liburua, beraz, seigarrena da. Hamabost urte argitaratu gabe egon ondoren 2008ko abenduan Pamielaren eskutik plazaratua. Tarte honetan 2009ko Literatur Euskadi Saria jaso du liburua, baita urte bereko Espainiar Literatur Kritikoaren Elkartearen poesia saria ere.

Liburuak sei atal dauzka. Lehenengoan, *Atarikoak*, egilearentzat kuttun eta erreferente diren zenbait poetaren poema bana doaz, bost denera (Salvador Espriu birritan, Cesare Pavese, Anna Akhmatova eta Giuseppe Ungaretti). Bigarrena *Udazkenekoak* deitzen da, 12 poemaz osatua (udatik itzulian, azken urteetan eginak). Hurrengoan, *Vulnerant omnes*, aspaldi honetako 37 poemarekin. *Joan zirenei* laugarren atalean 6 poema doaz (Xabier Lizardi, bere aita, Julio Caro Baroja, Bitoriano Gandiaga-Jexux Artze-Julen Lekuona, Imanol eta Juan Mari Lekuonari eskainiak). *Obabako lurraldeari begira* atalean (literatur lurraldearen sortzailea, Atxaga, omenduz) 4 poema doaz. Seigarrena, azkenik, *Neguan izan zen* da (Lurdes Iriondoren oroitza-penetan bezainbat hari eskainia, liburuaren ardatz eta zutabe nagusia da, zentzua ematen diona) eta 30 poemaz osatua da.

Poemategian azaltzen dira, menturaz modu erabatekoagoan, aurreko liburuetan nabarmendutako gai, arrangura eta kezkek, estilo, taxukera, hiztegia..., hots, Leteren mundu metaforikoa, hiztegi poetikoa. Aspaldian bizi izanikako esperientziak -osasun arazoak, galerak,

heriotza...-gogoetatuz eta hitz bilakatuz, ohi bezala azala eta mamia egoki uztartuz, poeta lurralde sakon eta sentituagoetan, zinezkoa-goetan, ibili da, ezinago sinesgarri.

Hitz idatziak poz eta minak, sentimendu eta penak adieraz ditza-keen neurrian, areago zehatza denean -eta ezein bada Leterena da-hori dena eta gehiago aurki daiteke liburuan. Baina hitzak minez, emozioz, taupadaz, zirraraz eta dardaraz eta hitzak baino haratagoko, eta hunatagoko, hainbat sentipenez mamiturik dauden fonemak dire-nez, haietarik anitz harriturik -'fossil' bilakaturik- gelditzen dira idaztera-ko bidean. Hain zuzen, hori du testu idatziak, irakurleari hameka aukera eskaintzen diola haiek nahi/ahal/behar gisan aurki eta biziara-zi ditzan. Zentzu horretan, liburu bat beti da halako 'fossil'en aurki-kuntzaz oparo izan daitekeen lurralde edo bidaia, irakurlea aurkitzaile eta sortzaile izan dadin ahalbideratzen duena. Holakoa izanen bada, jarrera aktiboa baitezpadakoa da, naski, edozein arte motatan. Batzu-tan, testu idatziaz gain, poesiaren lurraldean daudekeen hameka sentipen eta ñabardura horiek, zuzenki, hitzen tonuz, energia kargaz, airearen transmisioaz senti-ikus-entzunezko aukera suertatzen da. Holakoetan, zenbaitetan, hitza osaturik bezala gelditzen da, bereziki dohaia badelarik aipatu fosil horiek hitz ahoskatuen bitartez bizia-razteko. Eta horretan ere Xabier Leterena ezaguna da.

Horiek hola, lanari bere duen bizia eranstea izanen litzatekeela-koan, liburuko zenbait poemaz osatutako aurkezpen-errezitaldi be-rezia egitera prestatu zen, adoretzu gainera. Aukera Iruñean gauzatu zen, bertako Planetarioan, argitaletxearekin elkar-lanean Euskara Kul-tur Elkargoak antolaturik. Eta hala, liburua plazaratu berritan, 2008ko abenduaren 2an, bezperan zendu Mikel Laboa gogoan, ospatu zen errezitaldia, musika tarteak Joxean Goikoetxeak eskaini zituelarik. Aretoa mukuru beterik, poemak bere duten izari eta bizi-az senti-ikus-entzunik, ekitaldi gogoangarria gertatu zen. Hain oihartzun bero eta sentikorra ukan zuen, non prest azaldu baitzen hasieran bakar-za izanen zen errezitaldia errepikatze-ko. Ondorioz, beste hiru emanaldi antolatu ziren, Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunean (2009-02-05), Bilboko Kafe Antzokian (2009-02-10) eta Izpurako (Garazi) Faus-tin Bentaberry Gelan (2009-02-20). Bereziak izanen zirelakoan, eta testigantza biltze aldera, hasieratik pentsatu zen egokia zatekeela ekitaldiak filmatzea. Hain zuzen, lau emanaldi horietan bildutakoa, Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura eta Euskara Departamentuaren

laguntzarekin, joan den abenduaz geroztik plazan dagoen DVD batean eskaintzen da. Teknikoki desberdinak izanagatik ere, ez berdin erabilgarri, beraz, lau tokietako irudiak agertzen dira. Lau horien ondotik izan dira beste zenbait errezitaldi 2009 urtean zehar. Zarautz (2009-03-27), Usurbil (2009-05-15), Hernani (2009-09-18), Durango (Plateruena Kafe Antzokian, 2009-10-31), Elgeta (Espaloia Kafe Antzokian, 2009-11-29), Urnietan (Sarobe aretoan, 2009-12-26) eta azkena, aurten, berriz ere Bilbon (Arriaga Antzokian, 2010-01-12).

Liburuko zenbait poema errezitatzen senti-ikus-entzutea, beraz, lekukotasun bakana izateaz gain, liburua zuzeneko emotibitate eta sinesgarritasunez osatzeko aukera izan da. Eta, horrela, lanararen bidaia poetikoa, errezitaldiekin, eta DVDarekin, osatua bezala gelditu da, bakan gertatzen den sinergia erdietsiz.

* * *

Ezaguna eta ezagutua da, araz, Xabier Leterena arnasa handiko poesia dela. Forma eta fondoa propioki uztartuz, nabarmena da haren poetika hain sinesgarri egiten duen zinezkotasuna, hain ebokazio dohaiez hornitua izatea. Horrekin bakarrik ez da poesia-literatura ontzen, naski, baina holakoez gabetuak guti duke poesia edota literaturatik. Eta Leterenean herri poesia eta kantuaren sena -bertsoarena barne-, poesia eta kultur garaikide orokorraren zaletasun eta ezagutza, hizkuntzaren ezagutza herrikoi eta kultura, harekiko leialtasun eta maitasuna, hizkuntza poetikorako dohaia... atzematen dira; orobat, existentziarekiko kezka, sentimenduen munta, oinazea, denbora, galera zentzua... Lehendik ere aski frogatua du hori dena bere ibilbide poetikoan, baina liburu honekin, bide horretan mugarri bat ezartzeaz gain, iduri luke ziklo luze bat bururatuxe uzten duela; poeta bera lehen ere baino osatuxeago gelditu izan balitz bezala, bizitzaren aro ezinago berezia pasatu izanaren eta (bere buruarekin haste) ziztuzkeen zorrak kitatu izanaren ondorioz. Orain arteinoko gai ardaztal-leek, seguraski, modu batera edo bestera, beti elikatu eta mamituko dute haren poetika, gutienez zeharkatuko, baina, agian, ez orain arteinoko heinean, ez hain nagusi eta 'baldintzagarri' maneran. Mugarri izateak hori ere bailekarke, jorratu bidea ez dela berriz ere atzera jorratzen. Poesiak berak lagunduko balu bezala poeta bizitzan bide

horiek utzitako mina berdintzen eta, agian, osasuntsuago diratekeenetara bideratzen.

Edozein gisaz, nahiz *Egunsentiaren esku izoztuak* liburua beregain den, zeharo, behar bezala ulertua izan dadin lagungarri dateke Leteren ibilbide poetikoaren zenbait zedarri aipatzea.

Hastapenetik nabarmentzen da haren existentziarekiko "dardara dramatiko": *Itz dardartsu hoietan, beraz, / ezin bestean / nere etxea, gure lurra, euriaren tristura epela, / illunabarra ta egunsentia daude. / Eta gainera, / batez ere, / eguneroko lagunero giroa, kezka luzeak, / neskatx bat, / egin behar ez ditudala segura dakitan / gauz ugari, / eta agian noizbait egin beharko ditudan / bat edo bi...* Ahapaldia 60ko hamarkadakoa da, lehen poeman artekoa eta "Egunetik egunera orduen gurpillean" liburuan argitaratua (Cinsa/Hegosa, 1968).

Inguratzen zuen munduarekiko arbuioa, kezka existentziala, herriaren aldeko lehia..., dena aski nahas-mahas hasiera hartan, orobat fresko, ausart, are lotsagabe. Zintzo ere bai: bere burua eta inguruarekiko jarrera paradoxala, adibidez, lañoki adierazten zuen "Poeta hoiek" (kantu ere bilakatu zen) poeman: ...*Gizona preso daramate. / Zer esan du? / Zer egin du? / Justizia eskatu du / Eta poeta / eta poeta ixilik gelditu da / etxean sartuta...* Bikoiztasun hori, poeta eta ingurua, gisa berezian garatuko zuen gaia da. Hasieran aski modu paraleloan, oraintxe uztarturik, oraintxe jare elkarrengandik, are elkarren aitzia. Baina, funtsean, bere buruarekiko arrangurak modu sinesgarrian txertatuz eta isladatuz herriaren eta jendartearen patuan: *Zelai ertzeko lore gorriak / neguak zapuztu ditu, / neskatxaren ezpain eriak / nork lezazke laztandu, / gure herriko baratzak dira / lorerik gabe gelditu...*

Berrogei urte berantago, jada aski galdutzat bizi dituen herriaz eta jendeaz, galera sentimendu hori poesia bilakatzearen taigabeko afanean, gerla garaiko aitaren belaunaldiaren duintasuna eta ankerkeria gainditzeko gaitasunaz dihardu; gorazarrea egiteaz gain, bere patua harenaren idera du irudikatzen, bat eginez galduen alderdian:

*Ezagutu ditut gerla galduetatik
solas hain gutxirekin itzulitakoak,
jokatua zuen bakoitzak bere zortea
ongi ulertzen ez zituzten lehiagunetan,
isilik zeuden beren lan eta etxeetan
ibilia zirelako intxorlean eta artxandetan
mamu erraldioen aurka keinuka
auzi hartan itxaropenak galduz eta azkenik bizia
bazekitelarik hasieratik galtzaile izendatu zituela
jainko urrunekoen halabehearitsuak,
jakintsuak ziren ez asko ikasiagatik
garaileen anpukerien ezereza antzemana zutelako baizik
nehor ez baita garaile galtzailearen onarpenik gabe,
haiek, irriño batekin iragana epaitzen zutenek
eta otoitz isilekin lagun galduen atsedena gomendatzen
haiek zuten gizadia erredimitu ankerren erokeriatik
irtenak zirelako froga hain gogorretatik
bihotz garbiago batekin, pena errukitsuz birgizatuak
ozenkeria, mezu eta argudio handiegirik gabe...
haien ohore apalean kontsolatzen naiz
galtzaile ni ere beste gerla batean, beste ataka batzuetan.*

Kezka pertsonala eta kezka kolektiboa. Biak ala biak galeraren kontzientziak hartaraturik garatuko dira, ezkortasunaren lurraldean. Bere garaian, gazetetasunak, osasunak eta arrazoimenak, hein batean bederen, neurrian bizituak, moldatuak eta eleder bilakatuak. Kezka existentziala nagusitu ahala, baina, eboluzionismo eta zientziaren makulua funtsezko izanen da. *Izarren hautsa* ezagunaz gain, honoko poema hau ere kantatu egiten zuen: *Sinesten dut / egun batetan hilen naizela / hutsean eroria / ezerezean amildua / hauts bihurtuko naizela. / Sinesten dut / hartuko nauen lur hortatik / landare berriak / sortuko direla, / landaretatik zuhaitzak / zuhaitzetatik loreak / loreetatik fruituak, / fruituetatik / gizonak eta abereak / bazkatuko direla.*

Hain azalpen erabatekoak diren *Izarren hautsa* eta *Sinesten dut* poemak, hasierako freskotasuna atxikiz, poetika helduagoa eskaintzen zuen *Bigarren poema liburua* deitu zuenekoan agertu ziren, nahiz lehendik eginak izan. Sentimenduetan oinarrituagoa, zalantzak ere lehen baino ugariago azaltzen ziren, naturaren bilakaeraren

zentzuan kokatuak, agnostizismoa oinarrian materialismoa garapean. Poesiari datxekionez, gutienez duela bi mila urteko tradizioan, Lukreziorengandik datorkiguna. Erromatarraren *De Rerum Natura* liburua, *avant la lettre*, askatasunaren materialismoari buruzko azalpen eta aldarrikapen filosofiko-poetikoa baita: *Natura libera da, / nagusirik eta jainkorik gabea, / inposaketa edota hertsadurarik gabea. (...) Horrengatik, / Musen hizkuntzan adierazten dizut / ezti poetikoaz horniturik. / Zure izpiritua seduzitu nahi izan dut / irtenbide bakarrak merezi duen heinean: / gauzen naturazko ezagutza osoa! Bada, orain arte aipaturiko Leteren poesiaren ardatz bat (ondokoan ere, nahiz izpiritualitatearekin partekatua izanen den), nire ustez, eta funtsean, ildo horretan da kokatzen, ñabardura batekin: Lukrezioren ez-fatalista izan nahi lukeen askatasunaren materialismoa, gero eta fatalistagoa da Leterengan. Agian horrengatik ez da gai izanen poetaren larritasuna ematzeko. Aurrekoen garaiko poema batean honela dio: *Zakurrek jan bezate / esperantza, / zerrien bazkari bihur dadila / justiziaganako ametsa, / astoek zanpa ditzatela / injenuitatearen loreak, / ziminoek likistuz hondatu daitezela / uste onaren irrifarrak. / (...) ezerezaren aurrean / osotasun bilakatuko gara, / horrela / gizon izanaz.**

Poemak aski ongi adierazten du zein zen poetaren egoera animikoa, dezepzioa, eta nahiz oraindik zientziaren makuluan pausatzen zen, (beste zerbaitekin berdindu beharko zen) hutsune larria iragaratzen zuen jada. Eta hutsune hori berdindu ahal izan baino lehen, hondoraino iritsi beharra zen, nihilismora. Hor kokatu zen haren hurrengo poema liburua, *Urrats desbideratuak*.

Balitzko esperantxak hondoraturik, bai pertsonal mailan bai kolektiboan, porrotak elikatzen eta zeharkatzen du poesia. Ezkortasun Nietzschetarrak etsipenera darama: *Esku izoztuak luzatzen dizkiot / gau sakonari arrenka, / (...) / Zama hartu eta aurrera jarraituz / irterarik gabeko ibilbidetan, / erantzunik gabeko gauitsuak / beste egunsenti zikinago bat / halaberharrez erdi dezan.* Artean ere 'esku izoztuak' zen eta dezepziozko lurraldean jalgibide guti. Agian bakarra, ihesa. Eta errealitatetiko ihesarekin batera ustezko baloreen mundua eraisteko joera. Holakoetan, jakina da, paradoxa nabaria izan ohi da. Erromantizismoarekiko desengainua gordinki kantatzearekin, adibidez, aurreko sinesmena ageriago da nabarmentzen: *Maitasuna maitasuna / romantikoen uharte, / penak desegingo zaitu / odola izoztu*

arte. Ildo beretik: *Etsipenaren uharte gorrian / naukazute orain / deserriratu, / ez dakit zenbatgarren ekaitzak / bultzatu ninduen hara, / ez naiz inoiz itzuliko / aspaldi amaitu baizen / sekulan helbururik izan ez duen / bidajea. Eta beste batean: Denbora badoala / erreka baten gisan / eta denborarekin / ni ere banoala, / aztarrenik utziko ez / ez duen leizera. Ez da aise xilatzen zerk daraman poeta leizeko ilunpe horietara, baina gakoetarik bat haren behialako historia izan daiteke: *Desolaziozko basamortuetan / aurkitu nahi banauzue / jarrai haratago haurtzaroko iturburuetara. Beste bat (tradizio judu-kristauan hain baldintzagarri eta eraginkor den) errudun sentimendua; hain zuzen, aurreko pasarte *Kulpa ezarriak* poemakoa da. Bertso tanke-
ran ondu beste poema batean ere hala dio: *Orain badakit zer den eziña, / kulparen kargaz hiltzea, / irterarikan inun ez duten / bidetatik ibiltzea, / kontsolamendu bakarra nuke / nerebaitara biltzea / hitzak alferrik direnez gero / berdin zaio isiltzea.***

'Ihesean' herrierekiko atxikimendua eta itxaropena ere arrakalaturik geldituko dira. Eta, jakina, arrazoi objektiboak inoiz ez dira eskas izaten edozein ihes garatzeko garaian. Herri mailakoan ere ez. "Herriotza utopi izendatu dutenei" poema hor kokatzen da: *Zergatik, beraz, itxaropenaz mintza? / Zergatik eta zertarako / bidegurutzeko bakoitzean / heriotza ginaldaz apaindu? Edota Herri dokabea / gu denen herria, / besterik izan ez ta / hain baita guirea, / hain gorrotagarria / hain zentzugabea / hil nahiago duena / bizi izan baino, / ekaitzek ingurua / jan diotelarik... Hala ere, badu kalipurik herriarekiko leialtasuna aldarrikatzeko *Eta aberria, orain / lotsaldi eta erorka guzien izandapena zait / (...)* / Ez gaitu maitasunak batzen, ikara larriak baizik. / Horregatik natzaio agian leial aberri dohakabe honi. Eta perstonal mailan ere garaitua ez izanarena: *Baina inork ez nau herbesteratuko / zentzuen aurrean oparo datzaten / aro ederren sinuetatik / margo eta usai / ihintz eta lanbro / zuhaizti itzaltsuen kaligrafia miresgarritik. Natura indar eta atsedean iturri bakar gisan. Gainerakoak eraistea baizik ez luke mereziko: ... kristo! birao baten pretentsiroik ere ez / bideak baitira labainak aserrearen ezerezeruntz, / ohizko liturjietan elkar-somatzearen asperduraz / zapata bustiak pasilloetan pilatuz / gaua beltz eta gorria denean labe altuetako tximinien gisan / poemetatik gehienek emoziorik sorrerazten ez digutenean.**

Baina bizi mina, oinazea... eta egoa, ez dira aise laketzen nihilismoan (nahiz balirudikeen poeta jarrera-kokapen horretan 'laketzera')

ere iristen dela). Bere buruaz beste egitearen bidea hautatu ezean (*Alferrik baita guztia / azken fineko legetan / kuraia ez balitz aski / bideak eraikitzeko*), eta ez da kasua, hutsa berdindu lezakeenaren xerkan ematen da. Naturak biak biltzen ditu bere baitan: materialismoa eta berau transzenditu nahi lukeen izpiritualismoa. Materialismoak existentziaren zentzua eman dezake, heriotza ulertarazi, baina ezin ezerezarekiko auzia xuritu; ezin hil-ondokoaz lasaigarririk eskaini. Ez du balio, beraz, egoaren larritasuna ematzeko. Eta materialismoak ezin badu, aitzitikoak beharko du, izpiritualismoak, orokorra zein erlijio zehatz bati lotua. Hein batean, hor kokatuko da, nire iduriz, handik goitiko Xabier Leteren poesia, beti ere arrazoimenaren eraginez ondua. Poetak du jainkozkoatasuna gorpuzten eta biziartzten, kontsolamendu bakarra delakoan. Jakitun izanagatik ere absolutua ezin dela ezagutu ez atxiki, bizi-mailak materiaren bilakaera eta eboluzioaren eraginez baizik ezin direla gauzatu, jainkozko entitatea du sortzen "bere irudi eta idera", aski 'Rilketar' eran; jainkoa nahi/behar du-eta. Transzendentziarena ezinbesteko zaio, eta fatalismoak ez dezan eraman erabateko etsipenera jainkoak ditu deitzen, konbokatzen; haien balizkotasunean da biltzen. Jainkoen beharra du, bestenaz jasanezina baitateke bitzta. Berraurkikuntzan sinetsi nahi/behar du antzerkia den bitzta eramangarri izan dadin, oholtza horretan konsumatzen den alfa eta omegaren arteko bidaiak zentzua ukan dezan. Nire ustez, ez da, beraz, bet-betan sinestun bilakatzen dela, ezkortasuna gaindituko badu, sinetsi nahi/behar duela baizik. Egia erran, gizateriak ez du besterik egin bere bilakaera luzean.

Egoaren ordain-saria dateke, hain segur; hain da handia, Norman O. Brown kontrakulturako psikoanalistak zioen bezala: "gauza jakina baita *egoa* artistaren etxean bizi dela", nahiz aise erants daitekeen "sortzaile guztienetan eta, azken buruan, ia denen etxeetan". Izan ere, jende izaeran osagai-ezaugarri berezkoa den *egoari* esker, sorkuntzaren lurraldea ez da laiotz munduan. Baina *egoak* ez du aise onartzen denboraren iragaitza, heriotza. Poesiak heriotza berrerosi ezin, baina bizi-larrimina eztitzen lagunt dezake, are liseritzen, besteak beste, min-izu hori exorzizatze aldera, hitz bilakatuz. Gainera, zenbat eta hitz zehatz eta eraginkorrago hainbat eta osatzaileago izanen delakoan. Hizpide dugun hitz poetikoaren kasua, nik uste.

Arnasaz handitu, egituraz sendotu eta mailaz garatuagoko poetika eskaintzen duen *Zentzu antzaldatu*en *poemategia* lanean, adibi-

dez, bada hori dena -nihilismotik izpiritualitaterako bidea, ez ordea xuri-ta-beltz gisan-isladatzen duen poemarik. Desolazioko lurraldean bada arrazoimenaren printzarik, baina funtsean ezkor dager: *Egungentira leihoratu naiz, gogoetekin hain ilun, / txiro eta nekaturik desio ezinezkoen / sakabanatze urdurian, / jainkoak ukatuz eta haien altxor preziatua, dohaina; / izadia eta itxaropenaren artean, erdian ni, / bakarrik, harro ene bilaketa etsiperatuan*. Zalantza eta guzti, 'salbabide' zalon izpiritualitatean murgiltzen da: *Zenbat aldiz, Jauna, gau beltzak didan estali / izpiritu asalatuaren argi suspertu berria / eta adinenaren hondakinetan naizen etzan urduri / amor eman ez biziari jakituriaren liburu hertsietan...* Garai berekoa da: *Gorde nazazu, Jauna, / gorde nazazu neronengandik lehenik / beldur handiaren arratsalde hontan, / (...) / Gorde nazazu, Jauna, / ez areioaren ezpata garratzetik / itxaropen izugarri honetatik baizik*. Mistikoen izpiritu oinazetua oroitarazten du, itxaropenezko solaskide 'Jauna' duelarik...

Salbabidearena izan, galerarena izan, Leteren poesia, funtsean, ihesarenak zeharkatua dela erran liteke. Eta, jakina, ihes guztien jatorria heriotzarengandikoa da, zuzen edo zeharka arte-poesian beti isladaturik dagoena. Izan ere, 'ihes' nagusiaren eraginari esker, edo horrengatik, jantzi eta edertuz doa gizateriaren ibilbidea zientziaz, poesia eta dantzaz, arte eta musikaz, antzerkiz...; orobat osatuz, haren zereginik behinenekoaren ondorioz. Leteren poesia ere hor kokatzen da, nahiz eta, maiz, heriotzaren itzala neurritz kanpo nagusitzen den, ezkortasunak arlo gehienak 'hunkitzen' dituen.

Adibidez, herriarena. Gertakizunak 'lagun', -inoiz ez dira falta izaten ezkortasunaren jarrera-joerarako zurbideak-zalantzan ezartzen zuen lehenagoko leialtasuna: *Aberria, berriro, lotsa makurraren izendapena zait / senideen begietan gorrotoa eta mespretxua / ikusten ditudanean harro eraikiak susmoaren ikur. / (...) / Nor izango zaio oraindik leial aberri dohakabe honi?*

Horiek hola, agian hobeki uler daiteke orain *Egungentziaren esku izoztuak* liburuko poema honetan Letek zer eta nola azaltzen duen auzia. Nire ustez, aski jabalduran eta pertsonal kezka unibertsal bilakatuz:

*Zu, bizitza eta heriotzaz
tematsu mintzatzen zaren hori
zure ibilbideari*

*muga lanbrotsuak ezarriz,
 ezin zindezke bizitzarena izan,
 maizter bisitari again
 gonbidatu iheskorren etxe arrotzean,
 eta heriotzaren orduan,
 filosofoak esana da,
 zu ez zeundeke jadanik hau...
 Amets baten itzala zara
 eta amets horren zentzuaz galdetzean
 ezingo dizu nehork erantzun...
 errepikapen tematsuz
 egunero ukatzen duzun
 Jainko horrek izan ezik.*

Nahiz zalantza maiz bilakatzen zaion hitz:

*Eta zer, Jainkoa
 otoitzekin eraikia
 gure biluztasunean baizik ez bazina?*

Garai batean, eta oraino ere, arnegutzat har zitezkeen galdera eta zalantzak dira, (hain kondengarri zen) agnostizismoaren kumeak zirelako. Poetarentzat balizkotasun hori larrimina goxatzeko heinekoa date, jakina da, 'norbaiti' 'erruaz' kontuak eskatu ahal izatea, are egotzi ahal izatea, ez baita ihesbide eta lasaigarri eskasa. Baina poesiaz ari garenez, auzia da hori dena nola bilakatzen den hitz. Eta Leterengan nabaria da irudi eta hiztegiaren ederra. Poema honetan, adibidez:

*Eskua luzatuko duzu
 eta ahots batek erantzunen dizu
 "ez dago amoinik xahutzaile zoroentzat",
 orduan bideari begiratuko diozu
 eta ez duzu han
 egun beti berdinen gristasuna baizik atzemanen,
 inorenak ez diren ordu erori horiek
 izanen dira zure gogoetagine,
 igarotzen zara iraganeko lurraldeetatik
 jaso nahirik irudietan antzinako argiaren*

*gardentasun asaldatuak
garisailen gerriburu urretsua
mahastien lerrokatze hornitua,
baina dena dago erreten zikinduetan atxilotua
ez baita izadiaren beira horretan
zoritxar handi bat baizik isladatzen,
orain ohartzen zara ibar argitsuak
beti haratago daudela
beste lurraldeetan, herbeste urrunean,
eta zuri ez dagokizula
itsaso beltzaren hegietan idatzia izan zena
oroitzea baizik
missus in hanc venio timide liber exulis urbem.*

Amaitzeko ematen duen latinerazko perpaus hori (*Hiri honetara igorria, erbesteratu baten liburua naiz eta beldurrez iristen naiz zuengana*), hain zuzen, Ovidioren *Tristia* lanekoa da (bidenabar, badagoke zer aztertu frango ugari diren zita edota keinuen arloan). Hara non, maitasun eta plazeraren poeta zena -besteak beste *Ars Amandi* poemategi ezagunaren egilea; gai horri zegokionez, Epikuro, Lukrezio eta enparauen tradizioan txertatuxe, ez epikan-, Zesar Augustok Itsaso Beltzeko Tomis hirira (egungo Constanza, Rumanian) erbesteratu zuenez geroztik, kexu eta penetan zen, abaildurik erabat.

Oiartzuarraren poeman ere bizitzaren ekidinezinezko gazi-gezasuna dager, poz eta mina. Unibertsal arnasan, gainera, antusteke-ria eta harrokeria bere izarira ekartzeko eta doitzeko maneran. Baina berriz ere ñabardura batekin: Ovidioentzat agindu eta bortxatutako erbesteratzea hiltzea bezalakoa zen, handik idatzi eta igorri poemagutunak nostalgiaz, erreguz eta oroitzapenez beteak ziren; Leterentzat, berriz, hizpide duen erbestea ez da "hiltzea bezalakoa", benetako heriotza ondokoa da, ezereza. Eta handik ezin, ondikotz, gutunik igorri adiskidei, ez oroitzapenik ez deus. Hortik hil ondoko oroitzapen edota keinuak posible bilaka ditzakeen irudikapen poetikoa...

Itxaropen horren makulua ukan ezean, etsipena da nagusitzen:

*Egunak eta gauak, goizalbak eta ilunabarrak
igaro izan ditugu*

*aldizka imintzio batzuk ahaleginduz
maileguzko libertateak argudiatuz*

umeez aurrekoen keinuak zituzten

gure zorion galduaren argazkietan

eta hitzik gabe zekiten

iragan batek itxaroten ziela bidegurutzean

ez, apirila ez da hilik tristeena

urtariletik abendura dira denak uzkurak

lur antzuan bizi garenontzat,

guk antzutu genuen lurlean

zauritutakoentzat ahazturaren hilobiak eraikiz

hori da bizitza deitzen duguna

eta ongi dakizu ez genukeela

erruki apur baten eskubiderik

joan zitzaizkigun haiek ez baligute

amoroski barkamena dohan eskainiko

umeez ere aurrekoen keinuak dituzte

zorionaren antzinako argazkietan.

Formalki Leterengan usaiako estilotik hein bat aldenduxe, ezere-zarekiko kontzientziaren itzalpean, galera eta iragankortasuna hitz eta irudi esanguratsu bilakatzen ditu, mezuari unibertsal izaria emanaz, bidenabar.

Hain zuzen, hor beste ezaugarri bat ere nabarmentzen da: poesia idaztea funtsezko jarduera bizigarri zaiola. 1974eko "gauzen izentatze etengabe bat" poeman zioen eran: *Poesia / gauzak izentatzeko era bat da. / Beraz / ez dizut / loretegi aberats ugaria / erakutsiko / ez izarren ordenarik / agertuko. / Gure bideak ez darama / eskainitako hirira / bide soila baizik ez da:/ gauzen izentatze etengabe bat...".* Eta, gainera, izentatze zehatz eta esanguratsua, gaiari eta bere garapenari (erritmoa, metaforak, hiztegia...) dagokienez. Poesia, gaia era zehatz bezainbat esanguratsuan garatzen den jarduera delakoan...

Leterentzat, bestalde, poesia idazteari ekitea lurralde ez oso ezagun batetik ez-ezagun den beste batera abiatzearen parekoa da. Bidean denetarik aurki daitezke, hasieran, amaieran eta tartean. Eta hori dena, xuxen jakin gabe norbera ote den poemaren eraikuntzaren gidari ala nonbaitetik ote datorkion arnasa, sentimenduak eta ideiak hitz eta irudi bilakatzerakoan. Berak dioen hitzetan: "Izan ere, zenbat aldiz ez da gertatzen kontzeptuz, intuizioz eta emozioz barnean darabagun poema bati forma ezin emanik luzaz ibiltzea, azkenik lehen hitzek (ia bakarrik eta bere baitatik sortzen direnek) gainerako guztia, beraiei itsatsia, segidan ekartzen duten arte. Ezin daiteke esan poemaren 'gaia' poetaren baitan ez zegoenik, horrek suposatzen dituen eduki atal konplexuekin (sentimenduak, bizitzaren esperientzia, haustura-guneen kontzientzia, galeren barne-izendapenak), baina, era berean, gai horrek, formarik ezean, ezin zezakeen adierazpenik izan hitzek (lehen hitz argitu, harrigarri, misterioetsuek) ibilbide agertu ez baliote; eta agertu esatean ez da agerpen diskurtsiboa adierazi nahi, ikuskatze mistik baten pare legokeen beste 'agertze' mota bat baizik. Hitzak beti baitira harrigarriak, eta neurri batean arrotzak ere bai, beste nonbaitetik etorriak poemaren lurraldera".

Hitz etorriak... eta arrazoiaren bidez propioki eta osoki adierazi ezin dena, 'erran ezinezkoa', hitz poetiko bilakatuak. Ahantzi gabe poesiaren lurraldean "hizkuntzarekin batera 'hizkerak' leudekeela, erreferente nabarmen guztietatik haratagoko oihartzun harrigarritz beteak". Horiek dute hunkitzen bezainbat hobekien azaltzen gure baitako mundu gora-beheratsu eta gatazkatsua. Hargatik dio Letek "oinaze eta sufrimendurik gabeko esperientziatik ezin daitekeela egiazko poesiarik sortu". Orobat poesia "iraganarekiko bidaia beti berritua d(ela), eta gogoeta esparru, han baitaude gure kulpak, gure desleialtasunak eta gure kontzientziaren urradurak". Eta horretan bat egiten du hain maite duen Salvador Espriurekin, poesiagintza ia osoa heriotzarekiko irudien inguruan gauzatzen zela baitzioen katalandar poetak, etengabeko gogoeta edo meditazio moduan.

Xabier Leterena oinazezko poetika ilun eta malenkoniatsua izanik ere, bada maitasun eta amodiozko printzarik. Baina, funtsean "oso zalla izan da beti poesia argitsua eta baikorra idaztea" dio. Espriu bezala, poesia malenkoniaren hizkerez mamitzen dela pentsatzen dutenatarikoa da. Agian, areago: kulpaz, hoben eta erruaz. Poesia, beraz, sentimendu hori hitz bilakatzen den heinean, eta hitz publikoa,

damubide date, berrerospen edo erredentzioa bilatzen duena. Sor-kuntza gehienetan bada horretarik zerbait; hortik maiz duten terapeu-tiko eragina. Baina Joan Margaritek dioen bezala, arte espresibideen-tan dautzakeen sortzailearen minak unibertsal mailara ekarri ezean, nikerian murgil eta itorik, emaitza nekez izan daiteke goi-arnasekoa. Oartzuarraren azken lan hau aurrekoak baino narratiboagoa da, des-kriptiboagoa; besteak beste, agian horrengatik, bizipen eta minen 'biluzte' horretan, batzutan, patetismoaren mugetan dabilelako itxura har daiteke, ezinbesteko balitzaio bezala, poetikoki eta pertsonalki.

Dena den, iruzurrik ez. Letek garbi uzten du zein diren bera-
rentzat poesiaren izaera eta zeregina, non kokatzen den bera. "Poe-
siak aldarrikatzen digu bizitza galera dela, denboraren haginaren artean
kraskatuak eta deseginak izatea. (...) Hitzek ezin dezakete bizitza
erredimitu, eta are gutxiago heriotza. Hala ere, heriotzarekin lehian
pentsatzen dugu, idazten dugu, gure hondarrak, gure aztarrenak
salbatu nahirik; baina heriotzaren esperientziak hesten ditu bizitzaren
eta poesiaren ibilbideak. Eta azken-azkenean, biluztuen bakardadera
eta oroitzapenen egoitza mingarrietara eramanak izan garenontzat
zer gehiago geldituko litzateke. Gogoeta bat, agian, eta begiratze bat
noizbait aberriaren lurraldeak izan ziren haietara; urruneko egoitza
misteriotsuak, guttika-guttika gure bizitzaren gertagune eta aldagu-
neetan urratzen, desziurtzen eta itzaltzen joan zaizkigunak."

Hizpide dugun liburuko Megua Venezian, 1998 poeman, adibi-
dez, hori dena (galeraren mina, oroitzapena, existentziarekiko kezka,
gizateriarenganako dezepzioa...) *poiesis* du bilakatzen:

*Isilik, ihes zihoan arratsaldean ontzia
ezpondetatik haruntzagoko itsasoruntz
ahazturak gizakumeen ametsei
destainu dagien erresuma urrunera,
oihalbela doi haizatuek
adio zegoten mila jauregidun hiriri
harlanduetan usteltzeaz zelarik
barnerreka harresituen hezetasuna,
Ospedaletik igaro ginen
eta gogoan izan genuen
maisur ilegorriaren adagiorik lanbrotsuena,
zer nolako malenkolia geldia, esan zenuen*

*leihora irtetzen ginelarik
egunsentiak gaua errenditzen duen
ordurik nekatuenean,
han, lanbro hesiari zegozkion ikusametsetan
nabaritu genuen bihotzean noraezaren zama astuna
desolazio hura, oh, desolazio hura,
orduan, barnegela babestuetara itzuliz
apal berrabestu genuen
izpirituak kontsolamenduz zekarkigun eresia,
hemen gaude, esan genion elkarri,
bizidun umezurtz, baina hemen gaude oraindik
ez da erabat kunplitu gure ordua,
eta kontzertuaren pasarteak oroitu zenituen
armoniaren sabairik gorenari euts ziezaioten
bakean bakez bakeratu nahirik
arimak iluntasunean sarri itsulagun dituen
egusentia, edertasuna eta hiria,
bitartean, isilik ihes zihoazen gogoetak
ontziak, desirak, neguko ibiltari misterioitsuak
hegi lokartuetatik haruntzagoko kostalderuntz.*

Edertasunez bezainbat nostalgiaz hornitutako mikrokosmos be-
rezia, Venezia, egoki gertatzen zaio bere malenkoniak gain, exis-
tentziaren joan-etorriak, patua, irudikatzeke. Eszenatoki horretan du
poetikoki bilbatzen, maitearekiko loturan, bere oroitzapen eta senti-
menduen mundua. Vivaldiren musikaren oihartzunak ferekatua, area-
go, agian, maitearekin batera onduriko bizitzaren aldeko aldarriak:
*...hemen gaude, esan genion elkarri, / bizidun umezurtz, baina he-
men gaude oraindik...* Historia eta edertasunez hain hornitua den
hirian Herioren itzala sentitu ohi da zeharka, areagotuz, agian, pertso-
nal mailako larritasuna. Kontsolamendu bakarra: maitasuna eta beron-
nen eraginez oroitzapenera datorren musika... Eta, literatura eta
existentziaz ari garenez, poema bera idaztea.

Hain zuzen, bere jarduera literarioak hori baizik ez du adierazten:
poesia-literaturak, lehenengo eta behin, egileari berari egiten diola
on, ondotik, agian, oro duindu gaitzakeela, ederretsi. Horren adibide
da liburuko *Obababako lurraldeari begira* ataleko poema sorta; haien
artean:

Urtarrileko eguerdi batean igo nintzen
 gailurrean datzan hilerri isilera,
 galdutakoei erreoparia eskaini nahi izan nien
 baina hain nengoen eskuhuts
 hain umezurtz, hain herabe
 ez bainuen adorerik izan argizari bat pizteko ere...
 atsekabearen ordu besteratuak ziren
 culpa eta oinazea intzirioka direnetakoa
 gertakizunari zentzuzko hitz bat eman nahi diogunean,
 baina ezin, hain ezinesana izaki heriotza...
 orduan ibarrean eliz kanpaiek jo zuten ordua
 eta begira jarri nintzen poetaren lurraldeari,
 zer naiz ni, oihukatu nuen barneruntz,
 haren hitz eder errukitsuetan antzaldatua
 gizatasunean bermatua izan dena baizik,
 ez gaude bakarrik, eresiek, poemek laguntzen gaituzte
 eta bizitzaren muinean oinazea antzeman zutenek,
 haiekin nengoke, haiengan naiz
 joan zirenekiko azken enkontrua arte...
 eta negar egin nahi izan nuen
 hautsi, hustu landa babesgarri haietara,
 ederresten nuen arbasoen aberrian ahuspeztu,
 aitortu, amore eman, apaldu, senidetu,
 norbaitek irakatsia zidalako
 gizagotzen gaituzten amodioen hiztegia.

Literatura, beraz, giza kondizioa duintzeko jarduera date Lete-
 rentzat. Ez salbabide delako, bai, ordea, konpartitzen den heinean,
 kontsolamendu gisa. Poeman, berriz ere bere egoera mindutik abia-
 turik, ezin berdinduz galera eta nostalgia, sosegu eta are arnasa
 ematen dio Obabako literatur lurraldea ikusteak eta, batez ere, sen-
 titzeak; horrek sortzailea eta haren literatura -gizagotzen gaituzten
 amodioen hiztegia- ospatzera darama.

Amodioarekin batera, poesia galera eta mina berdintzeko jardue-
 ra gisa. Galeraren minak beti elikatu... eta ahalbideratu izan du Lete-
 ren poetika. Hizpide dugun liburuan, agian inoiz baino ageriago eta
 inoiz baino zintzoago, erotik behar zukeelako. Min eta sentimendu
 errudunak arraso berdindu behar izan balitu bezala, zor bat kitatu

behar bailuan, maite zitueneekin eta oroz gain Lurdes bere betiko bidaidearekin. Eta horretan bideska pertsonaletatik unibertsaletarat dabil. Beti ere, sinestuz "egunsentietan kulparen zamak kolpatzen gaituela jakitea, horretaz konturatzea, hori da poesia, eta jakitea maite dugun guzti hura iragankorra dela, hauskorra; maite ditugun izaki eta pertsonak ezin ditugulako zoritxarretik eta heriotzatik libratu. Poesia, beste era batean esateko, otoiitz etsiperatu bat izango litzateke gure izate iluna noraezera daramaten jainko uzkurrei zuzendua."

Otoiitz etsiperatua izateaz gain, bestela adierazi ezin diren zenbait gauza elelderrez errateko jarduera ere bada, galerak eta minak berdintzen saiatzeko heinekoa. Adibidez, eta gogoeta hau bururatzeko, 2005gn. urteko azaroaren 27an, *igandea, Lurdes bisitatzera erietxera nindoala* izenburu-azalpena daraman poema. Nire aburuz, liburuko gailurretarik da, baita modu berezian laburbiltzen duena ere aspaldi honetako Xabier Leteren poetika:

*Azaroko arratsaldean elurra ikusi dut
Bianditz mendiaren hegal-gailurretan,
xuri hartan begirada itsatsirik
"berriz ere negua atarian"
esan diot ahots apalez nere buruari,
zer nolako hunkidura elur xuriena
nerabeak ginenean herri galdu hartan...
begiratzen genituen bortuak, mendilerroak
eta han ekialdean Nafarroa zegoela esaten ziguten,
Lesaka, Baztan, Auñamendiak
haratago Europako erresumak edo agian Errusia
ez baikenekien noraino ailegatzen zen mundua,
baina mendilepo hurbil haietatik zetorkigula dena
hori ongi genekien gure ezjakin eskasean,
hodeiak, ekaitzak, elurak eta negua,
eta izendatzearekin eraikitzen zirela gertakizunak
eguratsen aldaketak iragarri eta halabehartuz...
gero laster eguberria genuen atarian
eta Olentzero ikazkina menditik jaisten zenean
sua eta mezua bè
gure bihotzetan zilarrezko txintzarriek
errepikatzen zuten zorion harrituaren doinua...
penaz begiratzen genien orduan zoritxarrekoiei*

eta haiengandik hurbilago ginen sentitzen
 zorteak onizatearen atari epeletatik uxatu zituelako...
 gaur, izan ginen hartatik
 ia ezer ez denean geratzen
 berriro xuriz jantziak ikusi ditut mendiak,
 ekialdeko bortuetara begiratu dut hunkitua
 eta barnearen barne barneratuenetik esnatu zait
 denboraren abaraskaren pean
 estalia zegoen kantua:
 goiko mendian elurra dago, errekaldean izotza.

Bere oinazetik abiatuturik -jada oso larri zegoen Lurdes bisitatzera- hitz gutirekin inguru oso bat ezezik -bizitu eta ezaguturiko mundua, ororena izan daitekeen mundua-behinolako garai bat ere ikusarazten du maiteki eta maisuki. Nostalgiaz, malenkoniatsu..., baina ez negartu. Seguraski galtzear dagoen maitearekiko nostalgiaren isladan. Biak ala biak atarramenturik gabeko gisan bizituak edo, hobeki erranik, maitearenak bestearena hala hartzerat eramana, eta alderantziz: haurtzaroko geografia-bizikerak maitearena konformidadeagoan onartzera. Eta bere nostalgia-min neurtua hitz bilakatzean ere giza kondizioaren minaz ari da, guztiongan datzan poetikotasunaz: bizitza eta mundua modu berezi batez ikusteko eta sentitzeko era. Galeraren minak (sobera sinesten ez duen) jendartean jabaltzen dela dirudi, (galdutzat ematen duen) herri jakindurian; funtsean, (bere barne barnenekoetako abaraskapean estalirik zetzan) herri-eresian: *goiko mendian elurra dago, errekaldean izotza*. Bizitzaren dialektika gazi-geza bailitzan, ez salbabidetzat, ez baita salbaziorik, bai, ordea, kontsolamendu gisa. Eta hori dena zehazki eta eder izendaturik, seguraski, ez pozik gelditzeko heinean, bai, ordea, agian, osatuxe eta konformidade(ago)an.

Poesia mugarri bat, eta ez poetarentzat bakarrik.